

Mahmyt Gaznaly we gaznawylar. Owganystanda taryhy türkmen şäheri: GAZNA

Category: Kitapcy, Taryhy ýerler
написано kitapcy | 23 январа, 2025

Mahmyt Gaznaly we gaznawylar. Owganystanda taryhy türkmen
şäheri: GAZNA GAZNELİ MAHMUD VE GAZNELİLER – AFGANİSTAN'DA
TARİHİ TÜRK ŞEHİRİ (GAZNE) 963–2013

Tarihi Türk-İslam Şehri Gazne'nin Fethi'nin 1050 Yılına ithaf edilmiştir.

Giriş

Türkler'in tarih boyunca yayıldıkları ve devlet kurdukları ülkelerden biri de Afganistan'dır. Türkler bu bölgede M.Ö. II. yüzyıldan itibaren devlet kurmuşlardı. Bu Türk devletlerinden biri olan Gazneliler adını başkentleri Gazne şehrinden almışlardı, ancak bu devlet tarihi kaynaklarda Yeminiler ve Serbükteginiler olarak da zikredilmiştir.

Samani Devleti (819-1005)'nin en parlak devrinde büyük sayıda Türk grupları Maveräünnehir yoluyla İslam dünyasına getirilmekteydi. Bunların büyük kısmı Abbasi Halifeleri ve eyaletlerdeki Arap ve İranlı valilerin hizmetinde asker veya muhafız kuvveti olarak hizmet görmekteydiler. Böylece 3/9 ve 4/10. yüzyıllar esnasında Türk askerlerinin İslam dünyasının doğu ve merkezi kısımlarına tedrici bir girişi vardı. Bu sırada İran'daki iki büyük devlet, Büveyhiler ve Samaniler de mahalli kuvvetlere ilave olarak Türk askerlerini kullanmağa başlamışlardı. Nitekim 300/912 yılından sonra, Samani Devleti'nin valileri ve kumandanları arasında Türk isimlerine de tesadüf edilmeğe başlamıştı. Bu Türkler artık İran dünyasında askeri lider ve vali olarak seçkin bir sınıf teşkil ediyorlardı. Merkezi hükümetin otoritesi zayıfladığı anda, bu

Türk kumandanlar devlet içinde kuvvet ve kudreti ele geçirerek yarı-bağımsız bir şekilde hüküm sürüyorlardı. Samani Devleti zayıflamağa başladığı sırada Simcuriler, Kara Tegin İsticabi ve Baytuz gibi Türk aile ve komutanı bazı bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardı.

Nitekim Gazneliler de, Samani Devleti'nin dağılma ve isyanları içindeki atmosferinden yararlanarak ortaya çıkan Türk devletlerinden birisidir. Samani Devleti içinde Türklerin en mühim şahsiyetlerinden biri olan Horasan orduları kumandanı Alptegin 350/961'de Vezir Ebu Ali Muhammed Bel'ami ile birleşerek, kendi adayını zorla Samani tahtına oturtmak istedi. Fakat bu arzusunda başarısızlığa uğradı. Alptegin bu başarısızlıktan sonra, beraberindeki çok az bir kuvvetle, doğu Afganistan'daki Gazne şehrine çekilmeğe mecbur kaldı ve mahalli bir hanedan olan Levikleri uzaklaştırarak adı geçen şehre hâkim oldu. (351/963), Bu suretle Gazneliler Devleti'nin temeli atılmış oldu. Gazne şehrinin bulunduğu Afganistan bu bölgesinde Türkler'in mevcudiyetinin İslam'dan daha önceki devrelere dayandığını kısaca belirtmiştik. Bu bakımdan Gazneliler devleti sadece Alptegin'in beraberinde getirdiği Türk askerlerine dayanmamaktadır. Muhakkak ki, bu bölgeye önceden gelenler devlete bir temel olmuş, daha sonra kuzeyden gelecek Türkler de Gaznelilerin gelişmesini sağlamıştır.

Gazneli Mahmud

Mahmud-ı Gaznevi, Ebü'l Kasım Yeminü'd devle ve eminü'l-mille Kehfü'l İslam Nizamü'd-din Gazi Mahmüd b. Sebük Tegin (Ö.421/1030) Gazneli hükümdarı (998–1030)

10 Muharrem 361 (2 Kasım 971) tarihinde Buhara da doğdu. Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğludur. Annesi Doğu Afganistan'daki Zabülistan bölgesinden asil bir ailenin kızı idi. Bundan dolayı kendisine Mahmud-ı Zabuli de denilir. Gazneli Mahmud'un çocukluğu hakkında fazla bilgi yoktur. Geleneğe uygun olarak küçük yaştan itibaren gerekli dini tahsili yaptı ve Kur'an'ı ezberledi. Ayrıca siyasi eğitimi de ihmal edilmedi ve iyi bir devlet adamı olarak yetiştirildi.

Mahmud, daha gençlik yıllarının başında devlet idaresinde görev almaya başladı. Nitekim Sebük Tegin, Saffariler'e karşı Sistan bölgesini daha iyi kontrol edebilmek için Büst şehrine çekildiğinde Mahmud'u Gazne'ye vekil olarak bırakmıştı. Mahmud bu dönemde babasıyla birlikte katıldığı savaşlarda cesaret ve zekâsıyla kendini gösterdi.

Mahmud, Karahanlılar ile bir anlaşma yaparak kuzey bölgesini emniyete aldıktan sonra Hint seferlerine başlamaya karar verdi. Şevval 390 (Eylül 1000) tarihinde ilk Hint seferine çıktı. Kabil'in doğusunda Lamgan bölgesinde Hintliler'in elinde bulunan birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra Gazne'ye döndü. Sultan Mahmud'un ikinci seferi Vayhand Racası Caypal üzerine olmuştu. Mahmud, Hintliler'e karşı kazandığı bu zaferden (392/1002) sonra Hinduşahi hanedanının merkezi Vayhand (Und) şehrini zaptetti ve Gazne'ye döndü. Bu başarısından dolayı kendisine "Gazi" lakabı verildi.

Sultan Mahmud, dokuzuncu Hint seferini Nandana'ya (Naradin, bugünkü Salt Range bölgesinde) gerçekleştirdi ve burasını ele geçirildi. (404/1014) Sultan Mahmud daha sonra Raca Triloçanpal'ın çekildiği Keşmir'e doğru ilerledi ve onu mağlup etti. Mahmud yeni hâkim olduğu bölgelere İslamiyet'i tebliğ için din âlimleri gönderdi ve camiler yaptırdı. Halife Kadir-Billâh bu başarısından dolayı kendisine "Nizameddin" lakabını verdi.

Gazneli ordusu 16 Zilkade 416'da (8 Ocak 1026) Somnat Kalesi'ni fethetti. Buranın tapınağındaki büyük put yerinden sökülerek dört parçaya ayrıldı. Parçalardan ikisi Gazne'deki ulucami ve sarayın kapıları önüne konulmuş, diğer ikisi Mekke ve Medine'ye gönderilmişti. Halife Kadir-Billâh bu başarısından dolayı kendisine "Kehfüddevle ve İ-İslam" lakabını verdi. Sultan Mahmud Hindistan'a son seferini, kendisine saldıran bölgenin yerli halkı Catlar'ı cezalandırmak ve yol güvenliğini sağlamak için yaptı. (418/1027) İndus nehrinin iki yakasına hâkim olan Catlar aynı zamanda usta gemicilerdi. Mahmud, onlarla savaşabilmek için Mültan'da 1400 gemiden oluşan bir nehir filosu yaptırdı. İndus nehri üzerindeki savaşta Catlar mağlup edildi. Sultan Mahmud, bu seferleriyle

Hint ülkesinde yüzyıllarca sürecek olan Türk-İslam hâkimiyetinin temellerini atmış, onun hâkimiyeti altındaki bölgelerde İslam dininin yayılması, 1947’de kurulan bağımsız Pakistan Devleti’nin teşekkülünde birinci derecede etken olmuştur.

Sultan Mahmud, 23 Rebiülahir 421’de (30 Nisan 1030) Gazne’de 59 yaşındayken vefat etti. İdari kabiliyeti, siyaseti ve muazzam fütühatı ile Türk-İslam dünyasının müstesna devlet adamlarından bir olan Sultan Mahmud hayatının büyük kısmını savaş meydanlarında geçirmiştir. Öldüğü zaman Gazneli Devleti batıda Azerbaycan topraklarından doğuda Hindistan’ın Yukarı Ganj vadisi, Kuzeyde Harizm, Güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar uzanan çok geniş bir sahayı içine alıyordu. Mahmud, dindar, zeki, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve adil bir hükümdardı. İranlı Şair Firdevsi, büyük eseri olan “Şahnamesini” Sultan Mahmud adına sunmuştur.

Gazne

Gazne, Horasan, Arap ve Çin tarih ve coğrafya kitaplarında adı geçen Afganistan’ın en eski şehirlerinden biridir.

Sözcük olarak kanz ve kanj anlamlarını taşıyan “Kanzag” Gazne, sözcüğüdür. Buda Gazne’nin İslam döneminden önce kurulduğunu göstermektedir. 0 dönemde Zabilistan bölgesinin merkezi olmuştur.

Gazne’deki son kazı çalışmalarına göre eskiden bu cıvadra Budist ve Budizm’in kalıntılarına rastlanmıştır. Buda kalıntıları ve şehir bulunmuştur. İslam tarihinin ilk yıllarında Gazne şehri çok önemlidir. Horasan’da bulunan Arapların ve Sistanlıların Abdülmelik döneminde bu şehre saldırmış ve şehrin yerel hükümdarının yazlık sarayında savaşmışlardır.

Gazne’nin yerli halkı “Arian”lar (Ariler) olmuştur. Sonra Türk[men]ler ve onlarla birlikte Türkistan’dan da bu şehre büyük oranda göç edilmiştir. 9. yüzyılda Layis oğulları, Yakup ve Amru Safari Gazne’ye saldırmışlardır.

Yazımızın maksadı, 1050 yıllık Türk-İslam şehri olan, Gazne,

963 yılında Memlûkun komutanı Alptegin ordusuyla Gazne'ye gelmiş ve şehrin yerel hükümdarı olan Ebu Ali Laveski'i yenerek Gazne şehrini Türkleştirmiştir. 977 yılında Sübüktegin iktidara gelince Gazne'yi imar ederek, Gazne'ye en parlak dönemini yaşatmıştır.

Bu dönemde Gazne Büyük bir imparatorluğun merkezi olmuş ve Mahmud'un (1030 yılında) İran'ın batısından Gang vadisi ve Kabil'e kadar genişlemiştir.

İtalyanların yaptığı son kazılarda, İmparatorlukta üst düzey görev yapmış insanların evleri şehrin doğusundaki, Sultan'ın mezarının yanındaki yol üzerinde yeni kalıntılara rastlanmıştır. Aynı bölgede üçüncü Mesut ve Bahramşah tarafından tuğladan yapılmış iki kule bulunmuştur. Bunlarda bir Cami'nin minareleri, yâda özgürlük kuleleri olarak tahmin edilmektedir.

Mahmud, "Afgan Şal'da bir saray yaptırmıştır. Bu sarayın yanında çok güzel bir bahçe meydana getirmiş, Sultan Mahmud vefatında bu bahçeye defnedilmiştir. Oğlu Mesud ise bu saraydan daha ihtişamlı bir saray yaptırmaya karar vermiş, bu sarayda Hint Sanatından örnekler sergilemiştir. Mahmud'un Hindistan'dan elde ettiği ganimetlerden yaptırdığı medreselerin kütüphanelerinde Horasan ve Batı'dan getirdiği kıymetli kitaplarla donatmıştır. Mahmud dönemine ait başka yapıtlar da meydana getirilmiştir. 1000 fil'i içinde barındıran Filhane ve Sultan barajından bahsetmek mümkündür.

Gazneliler'in zayıflamasından sonra bölgede Selçuklu nüfusu arttı. Sultan Sencer 510 (1117) ve 529 (1135) yıllarında Gazneyi iki defa istila etti. Gurlular bölgede Gazneliler'in yerini almaya başladılar. Alâeddin Hüseyin, Gazneliler tarafından öldürülen iki kardeşinin intikamını almak için Gazne'ye hücum ederek şehri baştanbaşa yakıp yıktı. (545/1150-51) ve bu yüzden "Cihansüz" (dünyayı yakan) lakabıyla anıldı. Şehir bir ara Oğuzlar'ın eline geçti. Daha sonra Moğollar Ögedey Han kumandasında Gazne önlerine geldiler. Ögedey halkı acımasızca kılıçtan geçirdi ve bazılarını da esir olarak yanında götürdü. Gazne, Cihansüz hadisesinden sonra en büyük tahribata 1221'de maruz kalmış ve eski canlılığını

kaybetmiştir. Timur ve Babür dönemlerinden sonra Birinci Afgan-İngiliz savaşında (1839–1842) Gazne, iki kez İngilizler tarafından işgal edildi. İngilizler'in Afganistan'ı işgali 1880'de sona erdi. Gazne 1979'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin askeri müdahalesine maruz kaldı ve Sovyet-Afgan birlikleriyle Afgan mücahitleri arasında şiddetli çarpışmalara sahne oldu.

Bugün Gazne vilayetinin merkezi olan şehir Kabil-Kandahar yolu üzerinde yer alır. Afganistan'ın önde gelen ticaret ve sanayi merkezlerinden bir olan Gazne'de kürk, ipek ve tarım ürünleri ticareti yapılır. Resmi olmayan rakamlara göre vilayet nüfusu 676.416 olup bunun 31.985'i Gazne merkezde yaşamaktadır. Halkın çoğu sünni'dir ve Farsça konuşur. Sultan Mahmud, Mesud ve İbrahim'in türbeleri Gazne'de bulunmaktadır.

Yerinde yapmış olduğumuz incelemelerde ve Afganistan Kültür Bakanlığı yetkilileriyle yapılan görüşmelerde Sultan Mahmud ve efradının türbe ve mezarları bakımsız bahçe duvarlarının ve zemindeki mermer döşemelerinin yer yer su aldığı ve tahribata uğradığı, Türbenin eski orijinal kapısının sökülerek Hindistan'a götürüldüğü ve Hindistan'da bir müzede sergilendiği ifade edilmiştir.

Gazne, Kabil'in 145 km, güneybatısında yer alır; aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. Bir yayla manzarası arz eden Gazne şehrinin denizden yüksekliği 2225 metredir. Gazne'de yapılan arkeolojik kazılardan da anlaşıldığına göre milattan önce kurulmuştur. Asıl adı Genzek olan şehir İslam kaynaklarında Gazne ve Gaznin şeklinde kaydedilmiştir. Şehrin X. yüzyılda Samaniler'in hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Samaniler'in hizmetinde bir Türk kumandanı olan Alptegin 13 Zilhicce 351'de (12 Ocak 963), Gazne'yi ele geçirmiştir.

X. yüzyıl coğrafyacıları, Gazne'nin Hindistan ticaretinde önemli bir ambar şehri olduğunu söylerler. 1186 yılına kadar Afganistan ve çevresine sahip olan Gazneli hükümdarların çoğu Gazne'de oturuyordu. Gazne'nin şehir olarak gelişmesinde etkili rolü Sultan Mahmud oynamıştır. Kültür ve medeniyet alanında da Gazne en parlak devrini. (963–1186). Gazneliler

zamanında yaşıadı.

Gaznelilerin tarihte oynadıkları en önemli rol, İslam dinini Hindistan'ın içlerine kadar yayabilmeleridir. Bu yüzden bazı tarihçiler, bugünkü Hindistan-Pakistan ayrılığının temelinin Gazneliler tarafından atıldığını savunur.

Gazneliler, siyasi alanda oldukça güçlü bir saltanat sürmekle birlikte ilim ve edebiyat alanında da çok değerli ürünlerin ortaya konmasına vesile olmuşlardır. Gazneliler tarafından esir edilen Biruni, astronomi ve matematik çalışmalarının doruğuna Gazne'de geçirdiği on yıl zarfında ulaşmıştır.

Sonuç

Gazneli Devleti, Maverâünnehir, Hindistan'ın kuzeyi ve Horasan'da hüküm sürmüş olan Türkmen Devleti, Gazneliler adlarını başkent edindikleri şuan Afganistan sınırları içinde bulunan, Gazne şehrinden almışlardır.

İnsanlar daha güvenli ve huzurlu yaşamak, daha çok medeniyetin imkânlarından faydalanmak için şehirler kurdu. Her toplum şehirlerini, kendi medeniyetinin insan, doğa ve öteki ile ilişkisi tasavvuruna göre yapılandırdı. Bizim medeniyetimizde şehirlerini Türk-İslam kültür alanının ekseninde yapılandırdı. Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlere ait fiziksel, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal izleri bugüne taşıyarak şekillenen şehirler, demokratik yönetim tarzının ortaya çıkmasında ve özümsemesinde tartışmasız önemli bir etkiye sahiptir.

Bizler bugün bu medeniyetin birer mensubu olarak, gelecek nesillere karşı taşıdığımız sorumluluğun farkındayız. Kentler barındırdıkları değerlerin zenginliği, sosyal ve kültürel yaşantıları, sanatsal ve ekonomik birikimleri, doğal çevresi ve diğer güzellikleri ile ayırt edici bir kimliğe sahiptirler. Bahis konusu olan değerlerin sürekliliğinin sağlanması, geçmiş ile gelecek arasında sağlam köprülerin kurulabilmesi bu değerlerin korunması ile mümkün olacaktır. Ancak, içinde bulunduğumuz medeniyetin hangi aşamalardan geçerek bu günlere ulaştığını bilmek en az geleceği planlamak kadar önemlidir.

Bu çalışmamızın amacı bir süre görev yaptığımız Afganistan'da, tarihi Türk-İslam Şehirlerinden biri olan, Gazne'nin Türkler tarafından fethi'nin, 1050'nci yılında, Gazne Şehri ve Gazneli Sultan Mahmud'u hatırlatmak ve yeni nesillere aktarmaktır.

Turan CAN.

Kaynakça

- ◆ Yusuf Hikmet Bayur, 1987 Hindistan Tarihi, Cilt 1, TTK Yayını, Ankara
- ◆ Erdoğan Merçil, 1987 Gazneliler Devleti, Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Yayınları, Nu: 98, Ankara
- ◆ Erdoğan Merçil, 1996 Gazne, Afganistan'da tarihi bir şehir, TDV, İslam Ansiklopedisi, Cilt,13, İstanbul
- ◆ Erdoğan Merçil, 2003 Mahmud'ı Gaznevi, TDV. İslam Ansiklopedisi, Cilt, 27, İstanbul
- ◆ Avni Çebi, 2011 Şehirlerimizin Geleceği, Tehditler ve Fırsatlar Sempozyumu, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul
- ◆ Erol Kaya, 2008 Selçukludan Cumhuriyete, Şehir Yönetimi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul
- ◆ Turan Can, 2010 Türkiye Afganistan İlişkileri ve Afganistan'da Türklük, 2023 Dergisi, yıl, 9, sayı 107, Ankara
- ◆ Turan Can, 2011 Afganistan'da Milli Bilinç, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 31, sayı 285, Ankara
- ◆ Mojiburahman Rahimi, 2008 Gazne, Afganistan'a Bakış Dergisi, Afganistan Büyükelçiliği Yayını, Ankara
- ◆ Faruk Sümer, 1984 Eski Türklerde Şehircilik, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul. Taryhy yerler